

Moses Mendelssohn ve Martin Luther'in Karşılaştırılmasına Dair Bir İnceleme

Seda Özmen
Dr., İÜ SBE Mezunu
sadaozmen@hotmail.com

Öz

18. yüzyılda yaşayan Alman Yahudi filozof Moses Mendelssohn Yahudi dinine yönelik bir modernizasyon görüşü geliştirerek, Avrupa Yahudi tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. Mendelssohn modernizasyonu önünde engel olarak gördüğü dini otorite ve onun dayandığı dini literatüre yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Bu sebeple Mendelssohn ve hareketinin geleneksel Yahudilik çizgisinden ayrılarak reformist bir karaktere büründüğü iddia edilmiş ve Heinrich Heine gibi bazıları da Mendelssohn'u Hıristiyan reform hareketini başlatan Martin Luther'e benzetmiştir. Çalışma, dini otoriteye karşı sergilenen tutum ve Kutsal Kitap'a yapılan vurgu noktasında iki şahsiyetin benzer yönlerine dikkat çekerken, önemli farklılıkları da ihmal etmeyerek böyle bir karşılaştırmanın ne derece isabetli olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mendelssohn, Luther, Dini Otorite, Kutsal Kitap, Reform.

A Study on the Comparison of Moses Mendelssohn and Martin Luther

Abstract

German Jewish Philosopher Mendelssohn, who lived in the 18th century developing a vision for the modernization of jewish religious, ushered in a new age in European Jewish History. Seen as an obstacle to Mendelssohn's modernization criticized religious authority and literature which it is based. For his reason, has been claimed that Mendelssohn and his movement separated from the line of traditional Judaism has taken a reformist character and have compared some people also like Heinrich Heine Mendelssohn to Luther, who started Christian reform movement. The study while taking care of the two figure's similar aspects in point of attitudes towards religious authority and the emphasis on the Bible, by not neglecting to important differences is trying to reveal how accurate such a comparison to be made between two figures.

Keywords: Mendelssohn, Luther, Religious Authority, Bible, Reform.

Giriş

Bir Yahudi olarak dünyaya gelen ancak daha sonra vaftiz olarak Hıristiyanlığa geçen Alman şair ve yazar Heinrich Heine (1797–1856) kendinden yarım asır kadar önce Almanya’da önemli bir filozof olarak adını duyuran ve Alman Yahudileri açısından modernleşme sürecini başlatan Moses Mendelssohn için şu sözleri sarf etmiştir:

“Luther’in papalığı yıkması gibi, Mendelssohn da *Talmud*’u yıkmıştır. O geleneğin reddedilmesi, dini kaynağın Kutsal Kitap olduğunu bildirmesi ve onun en önemli kısımlarını tercüme etmesi bakımından da ona çok benzer bir yol izlemiştir. Bu suretle Mendelssohn Luther’in Hıristiyanlıkta yaptığı gibi Yahudi katolisizmini parçalamıştır; *Talmud* gerçekten de Yahudilerin katolisizmidir.”¹

Bu ifadelerden açıkça anlaşıldığı gibi Heine düşünce ve eylemleri bakımından Mendelssohn’u Luther’le karşılaştırarak aralarındaki benzerliği vurgulamıştır. Heine’in bu iki şahsiyet arasında dini otoriteye karşı sergilenen olumsuz tutum ve Kutsal Kitap’a yönelik vurgu bakımından kurduğu ilgi diğer tarihçilerin de dikkatini çekmiştir.² Bu ilgiyi olumlu karşılayan tarihçiler Mendelssohn’u Yahudi tarihi içinde bir reformist olarak kabul etmekten ve hatta onu “Yahudi Luther” olarak isimlendirmekten çekinmemişlerdir.³ Bunda Mendelssohn’un Yahudileri geleneğin hâkim olduğu gettoda çıkartarak modern kültüre kazandırma konusunda öncülük eden faaliyetleri etkili olmuş olabilir. Bu noktada Mendelssohn’un Yahudi yaşamına olan etkisi Luther’in Alman halkına olan etkisiyle karşılaştırılmıştır. Almanlar açısından Luther’in Roma Katolik Kilisesi karşıtlığı ile Yahudiler için Mendelssohn’un *Talmudizm* karşıtlığının benzer bir etki oluşturduğu ve her ikisinin de halklarını geleneğin ve otoritenin boyunduruğundan kurtardığı üzerinde durulmuştur.⁴

Mendelssohn’un kendisinden iki asır kadar önce yaşayan ve Hıristiyan reform hareketinin öncüsü Martin Luther’e benzetilmesi, Yahudilik içerisinde benzer bir reform hareketi meydana getirdiği iddiası ve hatta onun “Yahudi reform hareketinin babası” olarak isimlendirilmesinin⁵ ne kadar doğru olduğu tartışmalı bir konudur. Ancak Luther ve Mendelssohn’un dini otorite, Kutsal Kitap ve dini-dünyevi alan ile ilgili düşüncelerinde pek çok noktada benzerlik olduğu da bir gerçektir.

¹ Heinrich Heine, *Religion and Philosophy in Germany*, (Boston: Beacon Press, 1959), s. 94.

² Alan T. Levenson, *The Making of the Modern Jewish Bible*, (United Kingdom: Rowman – Littlefield Publishing, 2011), s. 42.

³ Simon Dubnow, *Jüdische Geschichte für Kinder Erzählt*, (Göttingen: Vandenhoeck-Ruprecht GmbH, 2013), s. 170.

⁴ Frederick C. Beiser, *The Fate of Reason: German Philosophy from Kant to Fichte*, (Harvard University Press, 1987), s. 92.

⁵ Jacob Allershand, *Das Judentum in der Aufklärung*, (Stuttgart: Friedrich FrommannVerlag, 1980), s. 126–127.

Dini Otoriteye Karşı Kutsal Kitap Otoritesi

Hıristiyanlık içinde dinsel bir bölünmeye neden olan Martin Luther (1483–1546) kilisenin günah ve bağışlanma anlayışına ve endüljans uygulamasına yönelik düşüncelerini 1517 yılında Wittenberg kilisesinin kapısına astığı 95 maddelik manifesto ile ilan etmiş ve Protestan reformasyonunu başlatmıştır.⁶ Luther'in doksan beş maddelik manifestosu özellikle papanın insanların günahlarını affetme yetkisine ve günahkârın da maddi bir bedel karşılığında hem dünyevi cezadan kurtulma hem de din adamı aracılığıyla ölüm sonrası kendini bekleyen cezadan kurtulma beklentisine açıkça karşı çıkmaktadır.⁷ Bu doğrultuda Roma Kilisesi'nin endüljans uygulamasının dolayısıyla papanın- insan ve Tanrı arasında bir arabuluculuk görevi söz konusu değildir. Endüljans uygulamasının günahkâr insana bir faydası olmadığı gibi, insanda meydana getirdiği rahatlama duygusuyla onları kurtuluşa ulaştırmaktan daha da uzaklaştırmak gibi bir tehlikesi de vardır.⁸

Bunlar ışığında Luther, insan ve Tanrı arasına girmeye çalışan, ibadet ve çeşitli uygulamalarla onu yönlendirmeye çalışan, ona kurtuluş vaat eden dini otoriteye karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkışta Luther'in özellikle dayandığı temel, kilise ve papanın uygulamalarının Kutsal Kitap'ta yer almayan keyfi uygulamalar olmasıydı. Luther'e göre papanın Tanrı tarafından kilisenin başına getirildiğine ve öte dünyadaki insanların acılarını dindirecek bir güce sahip olduğuna dair Kutsal Kitap'ta bir kanıt bulunmuyordu. Aynı şekilde kilisenin günah çıkarma uygulamasına dair de bir kanıt bulunmuyordu ve her günahın detayıyla din adamına anlatılması şeklindeki bu uygulama Luther'e göre hem faydasız hem de kötü durumlara neden olduğu için terk edilmeliydi. Luther için itaat edilmesi gereken dini otorite kilise ya da papa değil Kutsal Kitap'tı. Bu durumda onun papanın otoritesine karşı Kutsal Kitab'ın otoritesini ön plana çıkartması ve onu tercüme etmeye yönelmesi çok anlamlıdır. Luther kilise ve din adamlarının okuma ve yorumlama yetkisi altındaki Latince Kutsal Kitab'ı halkın anlayabileceği Almanca'ya tercüme ederek, tabiri caiz ise onu kilisenin elinden alarak halka ulaştırmaya çalışmıştır. Luther kutsal metnin Almanca tercümesiyle, insanların şimdiye kadar uzak kaldıkları bu metni okuyup anlamalarını, kilisenin uygulamalarının ne kadarının bu metne dayandığını görmelerini, tek dini otorite olarak bu metni kabul ederek yaşamlarını ona göre düzenlemelerini amaçlamıştır.⁹

⁶ Theophilus Stork, *The Life of Martin Luther and the Reformation in Germany*, (Philadelphia: Lindsay-Blakiston, 1854), s. 182–183.

⁷ John Scott, *Luther and the Lutheran Reformation*, (London: Published by R.B. Seeley and W. Burnside, 1832), c. I, s. 15–16.

⁸ Roland H. Bainton, *Here I Stand: A Life of Martin Luther*, (Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2009), s. 62–65.

⁹ John Frederick W. Tischer, *Life of Martin Luther*, (Published by Salmon S. Miles, 1841), s. 40–49.

Luther'den iki yüz elli yıl sonra Almanya'da dünyaya gelen, görüş ve düşünceleriyle ortaçağdan beri değişmeden süregelen geleneksel Yahudilik anlayışından ayrılarak yeni bir dini hareketin oluşmasına öncülük eden Moses Mendelssohn (1729–1786) da Luther gibi sert eleştiriler yönelttiği dini yapının içinde yetişmişti. İlk dini bilgilerini iyi bir dindar olan babasından öğrenen Mendelssohn ardından *Bet (Ha) midraş'a* (eğitim ve öğretim yeri) devam ederek genç yaşta *Talmud* konusunda bilgili biri haline gelmişti.¹⁰ Aynı zamanda Dessau ve Berlin Baş Rabbisi olan David Frankel'den (1707–1762) de *Talmud* konusunda iyi bir eğitim almış ve zamanla iyi bir *Talmudist*¹¹ olarak nitelendirilebilecek kadar bu konuda kendini geliştirmiştir. Ancak Mendelssohn sadece *Talmud* ve Yahudi yasasına dair dini bilgilerle yetinmemiş, Yahudi din adamlarının hoş görmemesine rağmen gizlice Maimonides başta olmak üzere ortaçağ Yahudi felsefesine dair eserleri, Hıristiyan teolojisine dair eserleri ve döneminde hâkim olan felsefi görüşleri yakından takip etmiş, Yiddiş dilini terk ederek Almanca konusunda kendini geliştirmiş ve Latince, Yunanca gibi dilleri de öğrenmeyi ihmal etmemiştir.¹² Yoğun din, dil ve felsefe çalışmaları neticesinde Mendelssohn, *Phylosophysche Gespräche, Über die Empfindungen, Phaedon* ve Berlin Bilimler Akademisi tarafından ödüllendirilen *Über die Evidenz* gibi önemli eserlere imza atmıştır.¹³ Bu eserler Mendelssohn'u Almanya'ya önemli bir filozof olarak tanıtmaya yetmişti; ancak onu Alman Yahudi tarihi açısından önemli bir şahsiyet yapan asıl çalışması Kutsal Kitap tercümesi ve Yahudiliğe dair düşüncelerini açık şekilde ifade ettiği *Jerusalem* eseri olmuştur.

Mendelssohn Kutsal Kitap'ın ilk beş kitabını (*Tora*) ve Mezmurlar bölümünü İbranice'den Almanca'ya tercüme etmiştir. Onu bu tercüme faaliyetine iten nedenlerden biri de, Luther'i Kutsal Kitap'ı tercüme etmeye iten nedenle benzeşmektedir. Luther'e göre halk tarafından anlaşılamayan Latince Kutsal Kitap üzerinden kilisenin ve papaların dini otoritelerini güçlendirmelerine ve onu kendi çıkarları gereği yorumlamalarına son verilmeliydi. Bu da halkın anlayabileceği Almanca Kutsal Kitap ile mümkündü. Luther'in Almanca Kutsal Kitap tercümesi halka bir din adamının aracılığı olmaksızın kendi kutsal metnini okuyup anlama imkânı tanımıştır.¹⁴

Yahudi tarihinde geç ortaçağdaki *Talmud* çalışmaları ve yorumları Kutsal Kitap çalışmalarının yerini almış ve Kutsal Kitap üzerine hemen hemen hiçbir çalışma yapılmamıştı. Kutsal Kitap'ın ihmal edilmesi, sembolik ve alegorik izahlar, daha doğrusu yanıltıcı açıklamalar sebebiyle metnin saf ve

¹⁰ Doris Schmid, *Moses Mendelssohn*, (Norderstedt: Books on Demand GmbH, 2003), s. 31–32.

¹¹ Gideon Freudenthal, "Moses Mendelssohn: Iconoclast", *Moses Mendelssohn's Metaphysics and Aesthetics*, (ed.) Reinier Munk, (Amsterdam: Springer Science-Business Media B.V. 2011), s. 352.

¹² Bertha Badt-Strauss, *Moses Mendelssohn-Zeugnisse Briefe Gespräche*, (Berlin: Der Heine-Bund, 1929), s. 7–10.

¹³ Schmid, s. 43–45.

¹⁴ Hakan Olgun, *Luther ve Reformu: Katolisizmi Protesto*, (Ankara: Fecr Yay., 2001), s. 144–145.

gerçek anlamının ortaya çıkmasına engel oluyor ve bu da Kutsal Kitab'ın epik ve lirik şekildeki şiirsel güzelliğinde olduğu gibi yaşayan eğitsel gücünün de bir hayli azalmasına yol açıyordu.¹⁵ Mendelssohn şimdiye kadar Avrupalı Yahudilerin hayatında yalnızca *Mişna* ve *Talmud* gibi rabbinik metinlerin hâkim olmasından ve özellikle *heder* denilen geleneksel okullarda Kutsal Kitab'ın ihmal edilerek *Talmud* ve tefsirine yönelik derslere ağırlık verilmesinden oldukça rahatsızdı. Mendelssohn Kutsal Kitab'ın ilk beş kitabını ve Mezmurları Almanca'ya tercüme ederek Kutsal Kitab'ı Alman Yahudilerinin yaşamında ve eğitiminde merkezi bir noktaya taşımaya çalışmıştır. Yahudilerin –özellikle de *heder*'deki Yahudi gençlerin– anlamsızca ezberledikleri *Talmud* ve dini kurallar yerine Kutsal Kitab'ı okuyup anlamalarını amaçlamıştır. Luther gibi o da Kutsal Kitab'ı yalnızca Yahudi din adamlarına özel gizli bir metin olmaktan çıkartarak Yahudi halkına –hatta Hıristiyanlara da – sunmuştur.¹⁶

Mendelssohn aynı zamanda Kutsal Kitab'ın Almanca'ya tercümesini Yahudilerin Avrupa kültürüne dâhil olma konusunda atılmış önemli bir adım olarak görüyordu. Zira Mendelssohn Alman Yahudilerin günlük hayatta kendilerini Alman toplumundan ayıran Yiddiş dilini kullanmalarını ve din dili olarak da din adamları tarafından dini terimlerle anlaşılabilir hale gelen İbranice'nin kullanılmasından memnun değildi. Mendelssohn Yahudilerin hem dini metinlerini tam manasıyla anlayabilmeleri için din adamlarının eklemelerinden temizlenmiş saf Tevrat İbranicesi'ni hem de Alman toplumuna entegre olabilmeleri için de Almanca'yı iyi bir şekilde konuşmaları gerektiğinin bilincindeydi. Bu bilinçle hareket eden Mendelssohn İbranice harflerle Kutsal Kitab'ın bazı bölümlerini Almanca'ya çevirmiş ve İbranice bir yorum hazırlayarak Yahudilerin metinleri anlamasını kolaylaştırmıştır.¹⁷

Mendelssohn Kutsal Kitap dili, dua ve ibadet dili olarak yerel dilin, yani Alman Yahudileri için Almanca'nın kullanılması gerektiğini savunmuş ve arkadaşı David Friedlander'in rabbilerin tüm direnişine rağmen bazı Yahudi dualarını Almanca'ya çevirmesine destek olmaktan geri durmamıştır.¹⁸ Mendelssohn'un bu tutumu da Luther'i andırmaktadır. Zira Luther de, dini ritüellerin halkın anlamadığı dil olan Latince'yle yapılmasını ve Kutsal Kitab'ın da Latince'sinden (*Vulgat*) okunmasını tenkit etmiştir. Uzun süre Almanca olarak vaaz eden Luther, halk diliyle yazdığı “küçük ilmihal” ile halkın dinlerini kendi ana dillerinde öğrenmelerini amaçlamıştır. İbadet dilinin ana dilde yapılmasını öngören Luther'in bu düşüncesi, onun vaftiz

¹⁵ Georg Nador, *Moses Mendelssohn*, (Wolfenbüttel: Grenzland –Druckerei Rock-Co., 1969), s. 19.

¹⁶ Levenson, s. 41.

¹⁷ Hartmut Schmidt, “Moses Mendelssohn Versuch einer Bibelübersetzung für Jüdische und auch christliche Leser”, *Sprache und Sprachen in Berlin um 1800*, (ed.) Ute Tintemann, Jürgen Trabant, (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, 2004), s. 65–67.

¹⁸ Jill Anita Storm, “Culture and Exchange: The Jews of Königsberg 1700–1820”, (Doktora Tezi, Washington University, 2010), s. 239–240.

törenine yüklediği anlamla daha anlaşılır olmaktadır; ona göre her şeyden önce vaftiz töreninin Almanca yapılması gerekir.¹⁹

Mendelssohn'un tercüme faaliyetinin, Luther'den farklı olarak, Almanca ve Kutsal Kitap yoluyla Yahudiler ve Alman Hıristiyanları arasında bir köprü kurma amacını taşıdığı da belirtilmelidir. Yahudilerin Almanca konuşarak Alman toplumuna katılması ve Almanca Kutsal Kitap yoluyla her iki dinin mensuplarının ortak bir metinde buluşması söz konusuydu.²⁰ Mendelssohn ve Luther'in Kutsal Kitap tercümelerini inceleyen ve karşılaştıran Hartmut Schmidt'e göre Mendelssohn Luther'den farklı olarak dini metin tercümelerini yalnızca kendi din kardeşleri için yapmıyor bu konuda Hıristiyanları da hedef alıyordu. Luther'den farklı olarak Mendelssohn tercümelerinde özellikle dinler arası diyalogu sağlamak amacıyla tarafsız bir üslup ve evrensel hakikatleri ortaya koyacak şekilde hareket ediyordu.²¹ Mendelssohn Hıristiyan aydın August von Hennings'e yazdığı mektupta bu amacını net şekilde açıklamış ve bu tercümeyle Yahudiliği diğer halkların da katılabileceği şekilde Kutsal Kitap merkezli bir temele dayandırmaya çalıştığını belirtmiştir.²²

Amaçları bakımından benzerliği ya da farklılığı tartışılabilir olmasına karşın Luther ve Mendelssohn'un Kutsal Kitab'ı Almanca'ya çevirmesi dini otoritelerden aldığı tepkiler bakımından oldukça benzerlik arz etmektedir.

Luther'in iman ve kurtuluş ilişkisine, kilisenin geleneksel dogmasından farklı bir anlam vermesi, papalığa yönelik sert eleştirileri ve Kutsal Kitab'ı Almanca'ya tercüme ederek onu tek dinsel bağlayıcı olarak halkın huzurunda beyan etmesi Katolik Kilisesi'nden çok büyük bir tepki almıştır. Luther'in otoritesini sarstığı Katolik Kilisesi doğal olarak Luther ve taraftarlarını heretik ilan ederek kiliseden dışlamıştır. Luther zaten otoritesini reddettiği kilisenin aforoz kararını tanımamış ve bu olaya tepkisini aforoz belgesini yakarak göstermiştir.²³

Mendelssohn da benzer bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Mendelssohn döneminde bir azınlık olarak Avrupa'nın çeşitli şehirlerine dağılmış olarak bulunan Yahudi toplulukları üzerinde şehrin Hıristiyan yöneticilerinden sonra en önemli otorite din adamları yani rabbilerdi. Cemaat lideri olarak hareket eden rabbiler dini otoriteye karşı tehdit olarak algıladıkları görüş ve faaliyetleri hemen mercek altına alıyor ve gerektiği takdirde yetkileri düzeyinde cezalandırıyorlardı. Elerinde sivil olmasa da dini bir cezalandırma gücü bulunduran rabbiler dini açıdan tehlikeli gördükleri kişiyi Katolik Kilisesi'nin aforoz cezasına benzer şekilde dini cemaatin dışına atma yetkisine yani *herem* uygulama yetkisine sahipti.

¹⁹ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 152.

²⁰ Beiser, s. 92.

²¹ Schmidt, s. 68,77.

²² Levenson, s. 42.

²³ Stork, s. 46-47.

Bunun yanı sıra geleneksel inancı sürdürmeye niyetli olan rabbilerin, ikaz, heretik ilanı ve zararlı görülen eserlerin yasaklanması ve yakılması gibi uygulamalara da sıkça başvurduğu gözlemlenmektedir.²⁴

Anlaşıldığı kadarıyla Yahudi inancına yönelik geliştirilen her yeni düşünceye korkuyla yaklaşan rabbiler bu cezalandırma yöntemlerine başvurmaktan çekinmemişlerdir. Yahudi tarihinde bunun örnekleri oldukça fazladır. Örnek olarak, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Rabbi Jacob Emden Aşkenaz Rabbisi Jonathan Eybeschütz'ü Sabetaycı eğilimlere sahip, gizli bir Sabetayist olarak suçlamış ve onun inancını heresi olarak nitelendirmiştir. Diğer rabbiler Jacob Sasportas ve Moses Hagiz de, Sabetaycı hevesin dini liderlerin mevkilerini ve dini cemaatlerin yasallığını tehlikeye attığını ileri sürerek Eybeschütz konusunda Emden'e destek vermişlerdir.²⁵

Benzer şekilde Prag Rabbisi Eleaser Flekels de Naftali Hartwig Wessely ve David Friedlander'ı duaları Almanca'ya çevirme, *Talmud'*a karşı Almanca Kutsal Kitab'ı ön plana çıkarma, geleneksel dini eğitimi eleştirme ve dini otoriteye saygısızlık etme suçlamasıyla heretik ilan etmiştir.²⁶ Hatta Wessely'in *Divrey Shalom ve Emet* (1782) isimli kitabında Almanca ve seküler ilimlerin öğretildiği bir Yahudi okulu kurulmasını teklif etmesi, *Talmudik* bilginleri ve özellikle de Polonyalı genç öğretmenlerin fakir İbranicesi'ni eleştirmesi ve Kutsal Kitab'ı Yahudi eğitim planının merkezine yerleştirmesini rabbinik otorite ve kültüre yönelik büyük bir saldırı olarak algılanmıştır. Prag Baş Rabbisi Ezekiel Landau 1782 yılının ocak ayında dini bir ayin sırasında bu kitabın Yahudi cemaati tarafından okunmasını yasaklamıştır.²⁷

On sekizinci yüzyıldaki geleneksel otoriteye yönelik muhalif hareketler uyarı ve yasaklamalarla bertaraf edilmesine karşın, önceki yüzyılda *herem* cezası en sert şekilde Yahudi Filozof Baruch Spinoza'ya (1632–1677) uygulanmıştır. Spinoza, Tanrı, Musa ve *Tora* konusundaki düşünceleri sebebiyle dönemin rabbileri tarafından *herem* cezasına çarptırılmış ve cemaatten dışlanmıştır.²⁸ Şimdi Mendelssohn da yaklaşık yüz yıl kadar önce rabbiler tarafından *herem* cezasına çarptırılan Spinoza'nın kaderini paylaşma riski ile karşı karşıya kalmıştır. Almanca Kutsal Kitap metninin İbranice karakterle yazılması ve İbranice yorum ile yayımlanması rabbileri dehşete düşürmüştü. Onlara göre Mendelssohn Almanca ile Kutsal metnin kutsiyetini çiğnemiş ve bu hareketiyle geleneksel din anlayışından uzaklaşmıştı. Bu nedenle Mendelssohn'un bu girişimi yeni bir dini bölünme

²⁴ Kenneth Hart Gren, "M. Mendelssohn's Opposition to the Herem: The First Step Toward denominationalism?", *Modern Judaism*, 12 (1992), s. 42–44.

²⁵ David B. Ruderman, *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, (çev: Lizet Deadato, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2013), s. 109.

²⁶ Christoph Schulte, *Die Jüdische Aufklärung*, (München: Verlag C. H. Beck, 2002), s. 92.

²⁷ Freudenthal, s.353.

²⁸ Nador, s. 7.

olarak algılanmış ve o bir “Berlin dini” oluşturmakla suçlanmıştır. Prag, Hamburg, Fürth ve Frankfurt’taki pek çok rabbi dine karşı geldiği gerekçesi ile Mendelssohn’u yasaklamaya niyetlenmişti.²⁹ Özellikle seküler çalışmalara düşmanlığı ve bunların yasaklanması için çaba sarf etmesiyle bilinen Altona Rabbisi ve *Talmudist* Raphael Cohen, Mendelssohn’a yönelik muhalefetin başında bulunuyordu. O Danimarka Krallığı –o zaman Altona Danimarka hâkimiyeti altındaydı- ve krallık kütüphanesinin desteğiyle Mendelssohn’un çalışmasının yasaklanması ve Mendelssohn’un *herem* cezasına çarptırılması için talepte bulunmuştur. Ancak önceki senelerde yine Altona Rabbisi’nin Samuel Marcus’a verdiği *herem* cezası konusunda, Markus’un Danimarkalı yetkililere şikâyeti sebebiyle haksız bulunması olayından haberdar olan Mendelssohn, Hıristiyan yetkililerin olaya müdahale edebileceğinin farkındaydı. O Danimarka krallık danışmanı olan arkadaşı August A.F. Hennings sayesinde Danimarkalı yetkililerin Altona Rabbisi’ni uyarmasıyla bu durumdan kurtulmuştur.³⁰ Ancak *herem* cezasına çarptırılmaktan kurtulmasına rağmen rabbilerin eleştirilerinden ve yasaklamalarından kurtulması mümkün olmamıştır. Örneğin, Frankfurt am Main Rabbisi Pinhas Ha-Levi Horowitz Mendelssohn’un Almanca Kutsal Kitap tercümesine aşırı tepki göstermiş ve halka açık bir ayinde Mendelssohn’u günahkâr, tercüme ve yorumunu ise fantezi ve saçmalık olarak nitelendirmiştir.³¹ Posen ve doğuda bulunan Lissa şehirlerinde de Mendelssohn’un Almanca Kutsal Kitap metinleri halkın huzurunda yakılmıştır.³² Prag Baş Rabbisi Ezekiel Landau da Mendelssohn’un tercümesine “*Tora’yı* Almanca’ya hizmetçi yaptığı” gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Hatta bu karşı çıkışı onu Kutsal Kitab’ın Almanca’ya değil de Yiddiş diline yapılan bir tercümesini onaylamaya kadar götürmüştür.³³

Mendelssohn için rabbilerin eleştirileri, yasaklamaları ve *herem* cezası tehditlerinin herhangi bir engelleyici etkisi olmamıştır; çünkü o dini otoritenin ne sivil alanda ne de dini alanda herhangi bir zorlayıcı yetkiye sahip olmadığına inanıyordu:

Gerçek kutsal din kendi kendine inanç ve hükümler konusunda yetki veremez... Onun saadet veren inancı doğrultusunda ikna etme ve razı etme gibi güçlerinin dışında herhangi bir gücü olamaz. Gerçek kutsal din düşünce ve fikirler üzerinde şiddet uygulamaz, dünyevi mallar üzerinde hak iddia etmez, mal-mülk kullanma hakkı yoktur. Gerçek kutsal dinin kullanmak için orduya değil kalbe ve akla ihtiyacı vardır.³⁴

²⁹ Amos Elon, *Çöküşe Tırmanış*, (çev.: Dani Altaras, İstanbul: Gözlem Yay., 2005), s. 66-67.

³⁰ Green, s. 44.

³¹ David Sorkin, *Moses Mendelssohn and the Religious Enlightenment*, (London: Peter Halban Publishers, 1996), s. 88.

³² Elon, s. 67.

³³ Alexander Altmann, *Moses Mendelssohn: a Biographical Study*, (USA: Alabama University Press 1973), s. 397-398.

³⁴ Moses Mendelssohn, “Manasseh ben Israel”, *Gesammelte Schriften (G.S.)*, (Leipzig, 1843-1845), c. III, s. 200.

Mendelssohn'un Yahudilik de dâhil hiçbir dini otoritenin din mensupları üzerinde baskı kurma gücüne sahip olmadığına yönelik ifadeleri hem Yahudi hem de Hıristiyan dini otoritelerince sert tepkiyle karşılanmıştır. Ortodoks Yahudilerce Mendelssohn'un dini otoritenin yetkisini yalnızca inanç boyutuna indirilmesi ve *herem* cezasını reddetmesi onu Yahudilikten ayırıyordu. Bu bağlamda geleneksel Yahudiliğe bağlılığını sürdüren rabbilerce Mendelssohn ve Berlin'deki destekçileri Yahudiliğin ana gövdesinden ayrılmak ve bir reform hareketi başlatmakla suçlanıyordu.³⁵ Benzer şekilde Mendelssohn'un açıklamaları bazı Hıristiyan din adamlarını ve yazarları da Mendelssohn'un dini inancı konusunda şüpheye düşürmüştü. Özellikle Zürihli Diyakoz Johann Caspar Lavater (1741–1801) ve Hıristiyan yazar August Friedrich Craz, Mendelssohn'un *herem*'i inkâr ederek yoğun hukuk kurallarına ve cezalandırma gücüne dayanan Yahudiliğin temelini sarstığını ve atalarının inancından ayrıldığını iddia etmişlerdir.³⁶ Bu iddialar karşısında Mendelssohn hem din kardeşlerine hem de Hıristiyan okuyucularına dini inancını itiraf etmek durumunda kalmış ve samimi bir Yahudi olduğunu açıklamıştır. Ancak kafalardaki soru işaretlerini giderebilmek adına Yahudilik, dini otorite ve sivil otoriteye yönelik düşüncelerini bir eser (*Jerusalem*) kaleme alarak cevap vermeyi tercih etmiştir.

Dini Otorite ve Dünyevi Otorite

Jerusalem isimli çalışmasının büyük bir kısmını din-devlet otoritesine yönelik düşüncelerine ayırmış olan Mendelssohn, açık bir biçimde birbirlerinin alanına müdahale etmeleri sonucunda ortaya çıkan sorunlardan kurtulmak adına bu ikisinin alanlarının sınırlarının net bir şekilde belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir:

"Devlet ve din –sivil ve kilisevi yasa, seküler ve kilise otoritesi- sosyal yaşamın yükünü taşımak yerine, onlar sosyal yaşamın direkleri olarak birbirlerine karşı gelecek dengeyi bozuyorlar ve birbirlerini yükseltmek yerine birbirlerine ağırlık yapıyorlar. Bazı düşünceler, ahlaki varlıklarına göre farklı toplumsal ilişkilere sahip bu ikisini ayırmayı daha uygun görmüş ve bunun neticesinde her ikisi de ayrı alanlara ayrılmış, özel haklar, görevler, güçler ve maddi varlıklar elde etmiştir. Fakat bu farklı iki alanın kapsamı ve sınırları son derece kesin bir şekilde ayrılamamıştır. Bazı zamanlarda kilisenin sınır taşlarını devletin alanının derinliklerine doğru ilerlettiği görülebilir; bazen de devletin bizzat bu alan tacizine onayladığı ölçütlere uygun olarak izin verdiği görülmektedir. Bu iki ahlaki varlık arasındaki çekişme bugüne kadar sınırsız kötülüğün ortaya çıkmasına neden olmuştur ve hala böyle bir tehlike söz konusudur."³⁷

³⁵ Freudenthal, s. 353.

³⁶ Paul Mendes-Flohr, Jehuda Reinharz, *The Jew in the Modern World*, (New York: Oxford University Press, 1995), s. 91–95.

³⁷ Mendelssohn, "Jerusalem", *Gesammelte Schriften (G.S.)*, (Leipzig, 1843–1845), c. III, s. 257–258.

Mendelssohn'un din ve devlet ayırımı Luther'in iki krallık doktriniyle büyük bir benzerlik taşımaktadır. Luther dini ve dünyevi otoritenin alanı, gücü ve görevi konusundaki görüşlerini Tanrı krallığı ve dünya krallığı olarak isimlendirdiği iki krallık fikriyle izah etmeye çalışmıştır. Din ve devletin alanlarının net bir şekilde ayrılması gerektiğini belirten Luther için bu ayırım Tanrı ve insanın yapısındaki düalizme benzemektedir. Bu düalizme göre, Tanrı öfke ve merhamettir ve devlet onun öfkesinin enstrümanıyken kilise-din de onun merhametinin enstrümanıdır. Diğer yandan insanın bir iç bir de dış yapısı vardır. Suç insanın dış yapısına aittir ve o devletin alanına girerken, günah insanın iç yapısına aittir ve o kilisenin alanına girer.³⁸

Luther'e göre devlet adalet ve eşitlik gibi sivil değerlerle görevini icra ederken; kilise alçakgönüllülük, sabır, çilekeşlik ve hayırseverlik gibi Hıristiyanlık değerlerini telkin etmekle yetinmelidir. Buna göre Luther kilisenin yani dini otoritenin hiçbir şekilde dünyevi otorite gibi yargılama, baskı kurma ve ceza verme gibi uygulamalarda bulunamayacağını, konusu itibarıyla bunun kötü sonuçlara yol açabileceğini şu sözlerle açıklamıştır:

“İnanç kimsenin baskı uygulayamayacağı özgür bir iştir. Heresi manevi bir konudur ve baskıyla engellenemez. Baskı uygulama inanç gibi heresinin de güçlenmesine ve güvenin sarsılmasına yol açabilir ve insanın kalpten inanmasa da inandığını söyleyen ikiyüzlü bir heretiğe dönüşmesine neden olabilir. Onları yalana itmektense insanların yanlış yapmalarına izin vermek daha iyidir.”³⁹

Bu açıklamaların ışığında Luther'in dini alanı dünyevi alandan net bir şekilde ayırdığı, bu alana yönelik cezalandırma ve baskı kurma gücünü inkâr ettiği ve dini alanı yalnızca bireysel bilinci ilgilendiren kişisel ve vicdani bir durum olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Mendelssohn da Luther gibi iki alanı kesin çizgilerle ayırıp, dinin vicdani özelliğine vurgu yaparak, dini otoritenin herhangi bir tehdit ve ceza yöntemine başvurarak, inançlar üzerinde baskı kuramayacağını belirtmiştir:

“Burada biz din ile devlet arasında temel bir fark görüyoruz. Devlet emir veriyor ve baskı yapıyor, din ise öğretiyor ve ikna ediyor. Devlet yasayı emrediyor, din ise Allah'ın emirlerini. Devlet fiziki bir güce sahip ve onu gerektiğinde kullanabiliyor, dinin gücü ise sadece sevgi ve iyilik. Biri itaatsizi terk eder ve onu kovar, diğeri ise onu bağrına basar ve ona öğretmeye çalışır; ya da en azından onun dünyadaki az bir zamanı boyunca onu teselli eder, bu tamamen yararsız bir şey değildir. Sivil toplum sosyal kontrat gereği baskı kurma hakkına sahiptir. Dini toplumun ise böyle bir baskı hakkı ve onu uygulayabileceği bir kontratı yoktur.”⁴⁰

Mendelssohn yargılama ve cezalandırma gibi mensupları üzerinde baskı kurma yetkisini dini otoritenin elinden alıp, dünyevi otoriteye vermiştir. Buna göre dünyevi otorite inançları farklı olsa da insanların aynı toplum içinde huzurlu bir şekilde yaşamaları adına gerekli gördüğü yerde bu

³⁸ Bainton, s. 242–243.

³⁹ Bainton, s. 243.

⁴⁰ Mendelssohn, “Jerusalem”, s. 269.

yetkiyi kullanma hakkına sahiptir. Luther'in dünya krallığı doktrininde de belirttiği gibi, dünya krallığı mensupları Tanrı krallığındakilerin aksine seküler hukuk ve otoriteye ihtiyaç duymaktadırlar. Tanrı krallığı gibi dünya krallığını da Tanrısal bir statüde kabul eden Luther için Dünya krallığı özellikle doğru olmayan insanları doğru olanları yapmaları konusunda zorlayan, eğiten ve yönlendiren bir yapıya sahip olmak durumundadır ve bu da hukuk sistemi ile sağlanabilmektedir. Bu anlamda Luther kötülükleri engelleyen, toplumsal huzuru sağlayan dünyevi yetkililere itaatin dini bir mahiyet taşıdığını belirtmiştir.⁴¹ Mendelssohn da aynı şekilde dünyevi iktidara yönelik itaatin ve bu alana yönelik hizmetlerin kutsal olduğunu belirtmiş, toplumsal huzuru sağlayan dindarlar sayesinde dinin kamu yararına katkıda bulunan bir yönünün olduğunu belirtmiştir.⁴² İsa'nın bireysel dindarlıkla birlikte komşuya yakınlıkla sembolize edilen kamu yararına yönelik bir yaşam öğüdünü izleyen Luther⁴³ gibi Mendelssohn da insana karşı olan görev ile Tanrı'ya karşı olan görev arasında bir paralellik olduğunu belirtmiş, insanın komşusuna gösterdiği fedakârlık ile Tanrı karşısındaki görevlerine karşı sergilediği fedakârlık arasında benzerlik olduğunu izah etmiştir:

"İnsan, komşusuna karşı görevlerini yerine getirmede yetersiz kaldığında aynı şekilde kendi yaratıcısına ve kendine karşı olan görevlerini de yerine getirmediğini anladığı anda, artık o bu yalnızlık durumunda kalamaz ve bu durumu terk etmeye zorlanır ve o karşılıklı yardımlaşma yoluyla ihtiyaçlarını karşılamak adına topluma giriş yapar ve böylece ortak ölçütler yoluyla ortak iyilik yükselmiş olur. Onların ortak iyiliği-halk iyiliği, geleceği olduğu kadar bugünü de kapsamaktadır, dünyevi olduğu kadar manevidir de. Bunların biri diğerinden ayrılmaz. Biz yükümlülüklerimizi yerine getirmediğimizde ne burada ne de orada, ne bu dünyada ne de cennette bir mutluluk ümit edemeyiz."⁴⁴

Dünyevi alana baskı yetkisi tanıyan ve dünyevi iktidara itaati kutsayan Mendelssohn ve Luther'in bu alanın sınırlarını belirleme noktasında da benzerlik gösterdiği söylenebilir. İki de dünyevi alanın toplumsal huzuru sağlamak için bireyleri üzerinde haksız da olsa mali ve bedeni cezalandırmalarda bulunabileceği, bu durumda insanın bunlara itaat etmesi, hatta dindar insanın buna gönülden itaat etmesi gerektiği görüşündedir. Ancak dünyevi alanın yetkisinin dini inançlar üzerinde baskı kuramayacağı konusunda her iki şahsiyet de aynı görüştedir. Luther, halkının dinsel inançları dışında kalan bütün alanlarda yetkin gördüğü dünyevi otoriteye dinsel tercihlere müdahale konusunda aynı yetkiyi tanımamıştır:

"Eğer bir dünyevi idareci, bir prens sana papalığa bağlanmanı, şu veya bu inanca sahip olmanı ya da kutsal kitaplardan uzaklaşmanı emrederse senin cevabın şu olmalıdır: "hayatım ve servetimle sizin otoritenize minnettarım. Bana otoriteniz kapsamında olan şeyleri emrediniz ki ben onlara itaat edeyim. Ancak bana, inanç

⁴¹ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 167-169.

⁴² Mendelssohn, "Jerusalem", s. 269-271.

⁴³ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 166.

⁴⁴ Mendelssohn, "Jerusalem", s. 264.

yönümle ilgili bir emriniz olduğunda, buna itaat etmeyeceğim. Çünkü bu hak ve yetkiye sahip olmadığınızdan, bana inançla ilgili emirlerde bulunarak haksızlık yapmaktasınız. Eğer o idareci, bunun üzerine sizin servetinize el koyar ve itaatsizliğinizi cezalandırırsa bu durum sizi, Tanrı'nın sözü uğruna zarara uğradığınızdan Tanrı'nın gözünde kutsayacaktır. Ve elbette onun adaleti sizi bulacaktır. Ancak eğer o idareciye direnmez ve imanınızdan vazgeçerseniz Tanrı'yı inkâr etmiş olacaksınız."⁴⁵

Luther gibi Mendelssohn da dini inançlar konusunda ne dini ne de dünyevi otoritenin müdahalesini kabul ediyordu. Bu durumda

seküler alanda sınırsız bir yetkiye sahip olan dünyevi otorite ile sadece dini eğitim ve ikna gücüne sahip dini otoritenin insanların vicdani tercihine bırakılan dini inanç üzerinde herhangi bir müdahalesi olamazdı. Mendelssohn'un ifadesiyle:

"İnançlarla ilgili olarak devlet ve kilise biraz daha birbirlerine yakın durmaktadır: bu alanda devletin kiliseden daha etkili bir aracı mevcut değildir. Her ikisi de öğretir, bilgilendirir, cesaretlendirir ve harekete geçirir. Ancak ne ödül ne de ceza, ne zorlama ne de rüşvet, devlet için de, bizim inançlarımız üzerinde en ufak bir baskıda bulunabilecek bir kontrat meydana getirmez. Tanrı kiliseye sadece diğerlerini ikna etme yetkisi vermiştir. O hiçbir şeyi yönetemez ve vatandaşın bağlı olduğu bir otorite değildir. Adli bir konuda onun karar verme konusunda bir hak ve iddiası yoktur. Dini konularda ne devletin ne de kilisenin hüküm verme yetkisi vardır. Toplumun üyeleriyle olan herhangi bir kontrat kesinlikle onlara böyle bir hak vermez."⁴⁶

Değerlendirme

Moses Mendelssohn ve Martin Luther, yaşadıkları dönem ve dini inançları farklı da olsa, mensubu buldukları dinin mevcut kurumsal yapısına karşı çıkma konusunda benzer bir muhalefet sergilemişlerdir. Luther dini otorite olarak Katolik Kilisesi ve onun başındaki papanın uygulamalarına karşı çıkmış, kilisenin bu haliyle Kutsal Kitap ile Hristiyanlar arasında bir engel oluşturduğunu düşünmüştür. Luther'e göre Kutsal Kitab'ı okuma ve yorumlama yetkisini elinde bulunduran kilise "mesihe iman ile kurtuluş" doktrinini açıkça ifade eden Kutsal Kitab'ın mesajını engellemekle kalmıyor, çeşitli uygulamalar yoluyla dini ve dünyevi alanda insanlar üzerinde baskı kuruyor ve bunu da Kutsal Kitab'a dayandırıyor.⁴⁷ Bu durumda Luther, kilisenin, papanın ve ruhban sınıfının dinsel gerekçelerle kullandıkları hak ve yetkilerinin kutsal metne dayalı bir meşruiyetinin olmadığını dile getirmiş, tek dinsel otorite olarak Kutsal Kitab'ı ve onun Pavlus teolojisini izleyerek ortaya çıkarttığı özüne dönüşü gerçekleştirme çalışmıştır.⁴⁸

Mendelssohn da on sekizinci yüzyıl Almanya'sında yaşayan ünlü bir Yahudi filozof olarak Yahudi cemaati üzerinde etkili olan dini otoriteden yani rabbinik otoriteden ve bu otoritenin sıklıkla Yahudi bireyleri

⁴⁵ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 172.

⁴⁶ Mendelssohn, "Jerusalem", s. 285-287.

⁴⁷ Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 109-111.

⁴⁸ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu*, (İstanbul: İz Yay., 2006), s. 375.

cezalandırma şeklinde tezahür eden gücünden oldukça rahatsızdı. Yalnızca ibadet ve dini uygulamalar konusunda değil; giyim, yeme-içme ve evlenme-boşanma gibi toplumsal hayatı ilgilendiren konularda da dini otoritenin müdahalede bulunması, karşı gelindiğinde baskı kurma ve cemaatten uzaklaştırma yöntemine başvurması Mendelssohn'u harekete geçirmeye zorlamıştır.⁴⁹ Özellikle son zamanlarını Yahudi dini ve toplumu üzerine düşünerek geçiren Mendelssohn, bir yasa olarak Yahudilere vahyedilmiş olan Yahudiliğin, inanç boyutunda evrensel akıl ilkelerine uygun bir din olduğunu ifade etmiştir. Buna göre akıl ile uyumlu olan Yahudilik, dini yasa ve uygulamalar bakımından değişime açıktır.⁵⁰ Yani *Talmud* ve onun üzerinden otoritesini sağlayan rabbilerin bireylerin üzerinde dini bir baskı kurması söz konusu değildir; çünkü Yahudiler açısından dini anlamda bağlayıcı olan tek şey Tanrı inancı ve ruhun ölümsüzlüğü gibi akıl ile kanıtlanabilecek evrensel ilkeler ve bunları en iyi şekilde ortaya koyan *Tora* iken, dünyevi anlamda bağlayıcı olan ise içinde bulunulan ülkenin yasalarıdır.⁵¹ Bu doğrultuda *Tora*'yı bir çit gibi koruduğu iddia edilen; ancak Mendelssohn ve taraftarlarınca aslında etrafını sararak onun ortaya çıkmasını engelleyen *Talmud* bir tarafa alınarak *Tora*'ya odaklanılmalıdır.⁵² Bu amaçla Mendelssohn *Tora*'yı Almanca'ya çevirerek Alman Yahudilerin ona ulaşabilmesini sağlayarak, adeta Luther gibi birey ve Tanrı arasındaki aracıyı devre dışı bırakmıştır. Tabii ki Mendelssohn'un bu hareketi karşılıksız kalmamıştır. Luther'in Katolik Kilise tarafınsan aforoz edilmesi gibi Mendelssohn da sert eleştirilere maruz kalmış ve *herem* cezasıyla tehdit edilmiştir. Her ikisi için de otoritelerini kabul etmedikleri kurumlar veya şahıslar tarafından verilen bu ceza ve tehditlerin bir geçerliliği olmamıştır. Ancak Mendelssohn rabbilerin sıkça kullandığı bu baskı unsurunun da gerçek anlamda Yahudilikten kaynaklanmayan bir uygulama olduğunu belirtme ihtiyacı hissetmiştir. Ona göre *herem* cezası otantik Yahudi inancına dayanmayan Katolik Kilisesi'nin aforoz uygulanmasından örnek alınarak Yahudi din adamlarınca geliştirilen bir uygulamaydı ve buna son verilmesi gerçek Yahudiliğin özüne dönüşü bakımından gerekli bir adımdır.⁵³

Dini inançlar konusunda ne dini ne de dünyevi otoritenin herhangi bir baskı ve zorlamada bulunamayacağını iddia eden Mendelssohn ve Luther'in; gerçekte dini otoriteye karşı mücadelelerinde dünyevi otoritenin desteğini almış ve mümkün olduğunca dünyevi otoriteye itaati savunmuş olduğu görülmektedir. Mendelssohn'un *herem*'den Danimarkalı Hıristiyan yetkililerin girişimleriyle, Luther'in de kilisenin baskısından Saksonya Prensi III. Frederick sayesinde kurtulmuş olması bu durumun bir örneğidir.⁵⁴ Luther'in köylü isyanında Hıristiyan halkın dünyevi otoriteye

⁴⁹ Christoph Schulte, *Die Jüdische Aufklärung*, (München: Verlag C. H. Beck, 2002), s. 38.

⁵⁰ Mendelssohn, "Jerusalem", s. 311-320.

⁵¹ Mendelssohn, "Jerusalem", s. 287

⁵² Schulte, s. 74.

⁵³ Green, s. 46.

⁵⁴ Green, s. 44; Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu*, s. 27.

boyun eğmesini öğütmesi ve ona kutsiyet ithaf etmesiyle Mendelssohn'un Yahudi halkına dini kurallar yerine içinde bulunulan ülkenin yasalarına uygun davranmayı öğütmesi ve dünyevi yasaya itaati Tanrı'ya itaat etmekle eş değer gören düşünceleriyle aynı doğrultudadır.⁵⁵

Bu benzerliklere rağmen Luther ve Mendelssohn'un öncülük ettiği dini hareketlerin aynı çerçevede değerlendirilmesine imkân vermeyen önemli farklılıklar da mevcuttur. Bunların da en mühimi bu hareketlerin ortaya çıkış amacındaki farklılıktır.

Luther her şeyden evvel bir filozof olarak değil de bir din adamı olarak hareket etmiş ve dini kaygılar gütmüştür. Luther baştan beri hedef olarak Katolik Kilisesi ve papanın uygulama ve yetkilerine son vermeyi amaçlamıştır. Bu noktada Luther'in reform hareketi, kilisenin Kutsal Kitab'a dayandığını iddia ettiği uygulamalara son vererek, Kutsal Kitab'ın gerçek Tanrı ve iman anlayışını ortaya koymayı amaçlamıştır ve bu haliyle bu hareket siyasi olmaktan çok dini bir temele sahiptir.⁵⁶

Avrupa Yahudi tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan Mendelssohn'un öncülük ettiği dini hareket ise her ne kadar süreç olarak Luther'in hareketini andırırsa ve bu da ikisinin karşılaştırılmasına neden olsa da, amacı bakımından oldukça farklı bir oluşumdur. Mendelssohn bir din adamından ziyade bir filozoftur ve Avrupa'da birtakım baskı ve sınırlamalar altında varlığını sürdürmeye çalışan dini bir azınlığın üyesidir. O Avrupa aydınlanma felsefesinden etkilenen ve verdiği önemli felsefi çalışmalarla Avrupa toplumunun dikkatini çeken bir filozof olarak kendi din kardeşlerinin toplumsal ve dini yaşamını gözden geçirme gereği duymuştur. Mendelssohn öncelikle Kutsal Kitab'ı Almanca'ya çevirmiş ve dini otoriteye karşı açıklamalarda bulunmuş ve son olarak da *Jerusalem* isimli eserinde Yahudilik, din ve devlet üzerine geleneksel çizgiden uzak birtakım görüşlerini dile getirmiştir. Bunlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde Mendelssohn'un ayrılıkçı belki de bir reformcu olarak görülebilecek eylemlerinin aslında direkt hedefinin dini otorite olmadığı anlaşılacaktır. Zira Mendelssohn'un düşünce ve eylemlerinin asıl hedefi Yahudilerin Avrupa vatandaşı olarak kabul edilmesi, sivil haklarına kavuşması ve kendilerini tam olarak Avrupa toplumuna adapte edebilmeleriydi. Bu noktada asıl amacın Luther'den farklı olarak dini değil de daha ziyade siyasi bir mahiyet taşıdığı ortaya çıkacaktır. Mendelssohn Yahudi hakları ve toplumsal uyum sürecinde gerçekleşen reformcu hareketlere (Avrupa toplumunda meslek edinmek amacıyla Yahudi çocuklara seküler eğitim verilmesi gibi) dini otoritenin karşı çıkarak, uyum sürecini engelleyeceği endişesiyle dini otoriteye muhalefet etmiştir.⁵⁷ Yani burada asıl hedefin; dini otoriteyi yok etmekten çok Yahudilerin Avrupa

⁵⁵ Tischer, s. 52-53; Mendelssohn, "Jerusalem", s. 350-351.

⁵⁶ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu*, s. 371.

⁵⁷ Green, s. 54.

vatandaşı olarak Avrupa'ya uyum sağlama sürecinde gereken değişimleri gerçekleştirmek olduğu ve bu amaç doğrultusunda dini otoritenin dolaylı anlamda zayıflatıldığı söylenebilir.

Aynı zamanda bir aydınlanma filozofu olarak Mendelssohn dini otorite karşısında rasyonalist ve çoğulcu bir teolojik anlayışı savunmuştur. Dönemin felsefi gelişmeleri ve Yahudilerin hak arayışı düşünüldüğünde Mendelssohn'un; evrensel akıl ilkeleriyle uyumlu ve diğer din mensuplarına da kurtuluştan pay veren bir din anlayışı geliştirmesi doğal karşılanabilir.⁵⁸ Buna karşın Luther böyle bir durumun etkisinden uzak bir din adamı olarak akıl ilkelerinden ziyade imanı temel alan bir anlayışı benimsemiş ve diğer din mensuplarının kurtuluşu konusunda oldukça olumsuz bir tutum sergilemiştir.⁵⁹

Bütün bunlar göz önüne alındığında Mendelssohn'un Luther gibi bir reformist olduğu tespiti pek de doğru gözükmemektedir. Mendelssohn'un dini otoriteye muhalefetiyle Luther'in dini otoriteye muhalefeti arasında amaçsal olarak büyük farklılıklar vardır. Mendelssohn'un hayatı boyunca mümkün merteye dini ibadetlerini sürdürmeye gayret etmesi ve dini hukuka uygun davranmaya çalışması da onun dini kaygılardan ziyade siyasi kaygılarla hareket etmek zorunda kaldığının bir kanıtıdır. Dindar bir Yahudi olarak görülebilecek Mendelssohn'un belki de dönemin şartları gereği zorunlu olarak geliştirmiş olduğu modern Yahudilik anlayışının, *Talmud*'u ya da dini otoriteyi tamamen yok saymayı amaçlamamış⁶⁰ olduğu söylenebilir; ancak bu anlayışın bu yolda atılmış önemli bir adım olarak kabul edildiği de göz ardı edilmemelidir. Mendelssohn belki bir reformcu değildi; ancak onun geliştirdiği bu modernizm anlayışı, ardından gelen reformcu Yahudilerce basamak yapılmış ve Yahudi reform hareketine giden yolu açmıştır.

⁵⁸ Mendelssohn, "Jerusalem", s. 315-316.

⁵⁹ Luther özellikle Yahudilere ve Müslümanlara yönelik olumsuz bir tutum sergilemiştir. Bkz.: Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 187-199; Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu*, s. 312-328.

⁶⁰ Levenson, s. 43.

Kaynakça

- Allerhand, Jacob, *Das Judentum in der Aufklärung*, Stuttgart: Friedrich FrommannVerlag, 1980.
- Altmann, Alexander, *Moses Mendelssohn: a Biographical Study*, USA: Alabama University Pres, 1973.
- Badt-Strauss, Bertha, *Moses Mendelssohn-Zeugnisse Briefe Gespräche*, Berlin: Der Heine-Bund, 1929.
- Bainton, H. Roland, *Here I Stand: A Life of Martin Luther*, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2009.
- Beiser, C. Frederick, *The Fate of Reason: German Philosophy from Kant to Fichte*, Harvard University Press, 1987.
- Dubnow, Simon, *Jüdische Geschichte für Kinder Erzählt*, Göttingen: Vandenhoeck-Ruprecht GmbH, 2013.
- Elon, Amos, *Çöküşe Tırmanış*, çev.: Dani Altaras, İstanbul: Gözlem Yay., 2005.
- Freudenthal, Gideon, "Moses Mendelssohn: Iconoclast", *Moses Mendelssohn's Metaphysics and Aesthetics*, (ed.) Reinier Munk, Springer Science-Business Media B.V., 2011, s. 351–373.
- Green, Kenneth Hart, "M. Mendelssohn's Opposition to the Herem: The First Step Toward denominationalism?", *Modern Judaism*, 12 (1992), 39–60.
- Heine, Heinrich, *Religion and Philosophy in Germany*, Boston: Beacon Press, 1959.
- Levenson, T. Alan, *The Making of the Modern Jewish Bible*, United Kingdom: Rowman –Littlefield Publishing, 2011.
- Mendelssohn, Moses, *Gesammelte Schriften (G.S.)*, c. I-VII, Leipzig: 1843–1845.
- Mendes-Flohr, Paul ve Jehuda Reinharz, *The Jew in the Modern World*, New York: Oxford University Press, 1995.
- Nador, Georg, *Moses Mendelssohn*, Wolfenbüttel: Grenzland –Druckerei Rock-Co., 1969.
- Olgun, Hakan, *Luther ve Reformu: Katolisizmi Protesto*, Ankara: Fecr Yay., 2001.
- Olgun, Hakan, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, İstanbul: İz Yay., , 2006.
- Schmid, Doris, *Moses Mendelssohn*, Norderstedt: Books on Demand GmbH, 2003.
- Schmidt, Hartmut, "Moses Mendelssohn Versuch einer Bibelübersetzung für Jüdische und auch christliche Leser", *Sprache und Sprachen in Berlin um 1800*,

(ed.) Ute Tintemann, Jürgen Trabant, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, 2004, s. 65–77.

Schulte, Christoph, *Die Jüdische Aufklärung*, München: Verlag C. H. Beck, 2002.

Scott, John, *Luther and the Lutheran Reformation*, London: Published by R.B.Seeley and W.Burnside, 1832, c. I.

Sorkin, David, *Moses Mendelssohn and the Religious Enlightenment*, London: Peter Halban Publishers, 1996.

Stork, Theophilus, *The Life of Martin Luther and the Reformation in Germany*, Philadelphia: Lindsay-Blakiston, 1854.

Storm, Jill Anita, *Culture and Exchange: The Jews of Königsberg 1700–1820*, Doktora Tezi, Washington University, 2010.

